

tovariško čestitam. Fakulteta je bila v vsem tem času včlenjena v družbeni razvoj in v soočanje teorije ter prakse. Sociologi, politologi, obramboslovci, komunikologi, novinarji in drugi družboslovci so prispevali k temu, da bi se samoupravni interesni pluralizem tudi udejanjal v vsej svoji raznolikosti in da bi se v njem lahko izrazili in ustvarjalno povezali v skupno družbeno voljo in akcijo vsi tisti interesi, ki podpirajo, razvijajo in odpirajo socialistično perspektivo.

ZDRAVKO MLINAR

Sociologija in družba: kritična retrospektiva ob 25. letnici FSPN

V izhodišču si kaže zastaviti vprašanje, zakaj prirejati takšne slovesnosti, kot je jubilejna proslavitev 25. letnice našega zavoda, še posebej v času, ko vse bolj zavračamo vsakršno formalno manifestativnost in idealizirano odmikanje od dejanskega stanja. Seveda ne gre za to, da bi slavili avtomatizem samega poteka časa. Gre prej za to, da kot delovno načelo uveljavimo prakso, da se ne bomo omejevali le nad *ad hoc* reševanje posameznih problemov, ko hitimo od naloge do naloge, kar ima za posledico mehanično kopičenje najrazličnejših spoznanj. Sociologija kot splošna in posplošujoča družbena znanost mora še bolj kot vse druge iskati možnosti in meje dopustnega posploševanja v širšem času in prostoru. Zato je občasna kritična retrospektiva nujna sestavina ali celo izhodišče lastnega učenja, izpopolnjevanja in načrtnega usmerjanja za vnaprej.

Zgodovinarji dosti govorijo o časovni distanci kot pogoju za to, da bi lahko čim bolj vsestransko in nepristransko analizirali določeno dogajanje. Podoben pomen ima ta distanca tudi za sociologe, še zlasti ob obravnavi konfliktnih odnosov. Toda če naj bi bila analiza preteklih izkušenj podlaga za korigiranje obstoječe prakse, pa seveda vsakršno čakanje na to, da se sporno dogajanje odmakne v preteklost, pomeni, da se odpovedujemo možnosti za spremembo.

V tem kratkem prispevku se ne bom spuščal v podrobnosti, bodisi da bi jih sicer želel predstaviti kot dosežene uspehe ali kot nerešene probleme v sociologiji. Čeprav gre za jubilej FSPN kot zavoda, njegova matična vloga za sociologijo terja tudi širšo obravnavo tega znanstvenega področja pri nas. Poleg tega pa je dosti temeljnih vprašanj uveljavljanja sociologije istovetnih ali podobnih kot tedaj, če razpravljamo o znanosti nasploh.

Čeprav nisem specialist za »sociologijo sociologije,« kar bi pravzaprav potrebovali ob tej priložnosti, bom vendarle opozoril vsaj na nekatere razsežnosti takšne retrospektivne analize. Na fakulteti in še posebej na katedri za sociologijo smo že pol leta kritično in samokritično razpravljali o številnih konkretnih problemih izobraževalnega in raziskovalnega delovanja ter sploh o vlogi sociologije v naši družbi. V teh razpravah smo podrobneje obravnavali predvsem tiste razsežnosti sociološkega delovanja, ki zadevajo vse sociologe, ne glede na to, na katerem ožjem predmetnem področju delujejo. Pri tem smo poudarili vprašanja, ki zadevajo 1. sociološko teorijo, 2. metodologijo sociološkega raziskovanja, 3. informacijske vire, 4. diseminacijo socioloških spoznanj (izobraževanje, publicira-

nje) in 5. uporabo doseženih rezultatov. Večji del te snovi so sicer osrednja strokovna vprašanja, ki pa jih ne moremo obravnavati na današnjem slavnostnem srečanju. Tu se bom rajši osredotočil na tiste vidike sociološkega delovanja, ki zadevajo njegova razmerja do širšega družbenega okolja.

Začetki sociologije pri nas (če se omejimo na povojno obdobje) seveda niso vezani le na naš zavod; razkrivati jih je treba tudi na drugih disciplinarnih področjih ter institucijah: na Pravni fakulteti, kjer je prof. Goričar kot prvi uvedel ta predmet in kjer smo že sredi petdesetih let na sociološkem proseminarju opravili prvo empirično raziskavo (o tem, kako industrijski delavec preživlja svoj prosti čas); na Filozofski fakulteti, kjer je bil 1960. leta uveden študij sociologije, na Institutu družbenih znanosti v Beogradu, kjer se je 1958. l. začel prvi organiziran (podiplomski) študij sociologije v Jugoslaviji, na Inštitutu za sociologijo in filozofijo, ki je bil ustanovljen 1960. leta in je bil tudi izhodišče za formiranje potrebnih kadrov.

Na VŠPV je bila sociologija najprej le eden od predmetov. Kasneje pa smo v Slovenskem sociološkem društvu dali pobudo za združitev sociološkega, politološkega in novinarskega študija v okviru sedanjega zavoda. Še vedno pa je ostal študij sociologije kot B usmeritev tudi na filozofski fakulteti. Lani je minilo dvajset let od ustanovitve Društva sociologov Slovenije (1965), letos pa so sindikati svojevrstno (to je z ukinitvijo) »proslavili« 20. letnico ustanovitve Raziskovalnega centra za samoupravljanje pri Zvezi sindikatov.

Na FSPN (VŠSPN) smo sociološki študij zasnovali in izpopolnjevali tako, da bi dosegli čim večjo stopnjo profesionalizacije tega novega znanstvenega področja pri nas in da bi ga obenem čim bolj približali raznovrstnim potrebam prakse. S prvega vidika smo povečali obseg specifično sociološke vsebine na račun splošno izobraževalnih predmetov (ki so prvotno prevladovali na VŠPV) in tako določeneje oblikovali novo identiteto sociologije. V tem smislu smo tudi želeli preseči aprioristični shematizem in prazno spekulacijo. Zato smo toliko večjo pozornost posvetili predmetom, ki naj bi študente sociologije analitično usposobili in s tem spodbujali tudi k empiričnemu raziskovanju konkretnih družbenih razmer pri nas. V skladu s tem smo kot prvi v Jugoslaviji v sociološki študij vključili tudi računalništvo, kar je pospešilo modernizacijo pedagoškega in raziskovalnega dela, pa tudi delovanje knjižnice idr. Kljub prvotnim pomislekom in ugovorom, da nas poudarek na *kvalifikaciji* odmika od bistvenih vprašanj samoupravnega socializma, se je izkazalo kvečjemu nasprotno.

V primerjavi s sociološkim študijem na nekaterih drugih univerzah smo na našem zavodu približali študij sociologije nekaterim značilnim področjem potencialnega zaposlovanja. Tako smo ga *notranje členili* na tri usmeritve: analitično raziskovalno usmeritev, kadrovsko organizacijsko in sociološko usmeritev za področje socialnega dela oziroma socialne politike. S tem se je povečal pritok študentov (tudi študentov ob delu) in so se razširile možnosti za zaposlovanje diplomantov.

Pri tem ugotavljam, da ima študij na naši fakulteti določeno prednost pred drugimi tudi zato, ker se močno opira in ima široko zaledje razvejane raziskovalne dejavnosti, kar neposredno in posredno bogati izobraževalni proces. Nekateri raziskovalci se redno ali občasno vključujejo tudi v pedagoško delo.

Razsežnosti delovanja članov sociološke katedre lahko ponazorim z naslednjim: med njimi so avtorji številnih znanstvenih del v slovenskem in tujih jezikih, pisci učbenikov, uredniki knjižnih zbirk, zbornikov, strokovnih in drugih revij;

profesorji, ki občasno predavajo tudi na tujih univerzah, organizatorji mednarodnih in domačih znanstvenih posvetovanj; med njimi so štirje (trije bivši) dekani fakultete, štirje predsedniki Slovenskega sociološkega društva, dva predsednika Jugoslovanskega sociološkega združenja, med njimi jih je več, ki imajo odgovorne naloge v Mednarodnem sociološkem združenju, da ne naštevamo konkretnih oblik njihove družbenopolitične angažiranosti in drugih oblik javnega delovanja. Vse to kaže, da gre tu za enega od najbolj *dinamičnih jeder sociološkega delovanja v Jugoslaviji*. Kljub temu pa še zdaleč nismo zadovoljni z doseženim, bodisi da gre za interna vprašanja fakultete bodisi za tista, ki zadevajo širše družbeno okolje.

Kot značilni primer prizadevanj, da bi sociologija upoštevala najsodobnejše razvojne tokove in usmeritve, naj navedemo uvedbo nove študijske smeri – družboslovna informatika. Vendar je značilno, da je bilo potrebno skoraj celo desetletje prepričevanj, neskončnega sestankovanja ter spopadanja s shematizmi in formalizmi, preden smo z reformo na univerzi in pripravami novih »vzgojno-izobraževalnih programov« dobili potrebna soglasja vseh številnih republiških organov.

Nasploh pa pri izobraževanju sociologov še preveč sledimo splošni praksi izobraževanja pri nas. To pa pomeni, da izobraževalni proces še vedno temelji na nekakšni *povprečni nivelizaciji*, ki je neodzivna na različne sposobnosti (interese) študentov in ne daje ustreznih izraznih možnosti, spodbud in priznanj posebej nadarjenim posameznikom. Vendar pa *individualizacija* pouka ni le vprašanje materialnih možnosti in prizadevanj profesorjev, temveč je otežena že zaradi celotne zasnove izobraževalnega sistema. Le-ta temelji na predpostavki, da lahko dosežemo večjo demokratičnost in socialno pravičnost s tem, če izključujemo diferenciacijo in selektivnost na podlagi dejanske sposobnosti. To pa pomeni, da razsipamo omejena sredstva in moči, čeprav je že vnaprej jasno, da tako ne bomo dosegli optimalnih učinkov.

Zakon o visokem šolstvu je posegel tudi v organizacijo dela in upravljanja na fakulteti. Njegovo temeljno izhodišče je bilo bolj v tem, kako zagotoviti podružbljanje v smislu povečevanja zunanjega nadzora, kot pa v tem, da bi spodbujali ustvarjalnost in uveljavljanje strokovnosti ter dejanski razvoj znanosti. Desetletna praksa pa je pokazala, da je vključevanje predstavnikov iz prakse (»uporabnikov«) v sprotno reševanje tekoče problematike pedagoškega ali raziskovalnega dela že v kratkem času skoraj povsem prenehalo. Tako se je po eni strani omejevala vloga strokovnosti tam (npr. pedagoško-znanstvenega sveta), kjer je bila predtem že (v večji meri) uveljavljena. Po drugi strani pa so dobili pooblastila tisti, ki jih (bodisi zaradi nepoznavanja ali drugih razlogov) niso mogli dejansko uveljaviti. Kumulativni učinek omejevanja obstoječega in vzpostavljanja le namišljenega pa lahko pomeni le stagnacijo in zastoj.

Čim večja je dinamika tehnološko družbenih sprememb v svetu in pri nas, tem bolj postaja jasno, da je treba priznati *večjo avtonomijo* in obenem *terjati odgovornost* družboslovcev. Vsiljuje se vprašanje, zakaj lahko zaupamo pilotu ali zdravniku, ki vsakodnevno prevzemata odgovornost za življenje ljudi; ob sedanjem sistemu izobraževanja pa so potrebni skoraj celoletni, večstopenjski postopki in soglasja na desetine ali stotine ljudi, ki dostikrat niso niti usposobljeni za strokovno presojo, preden lahko uvedemo določeno inovacijo (recimo nov predmet). Brez večje avtonomije univerzitetnih delavcev ne moremo pričakovati dinamičnega razvoja znanosti.

Čeprav se nasplošno ponašamo s tem, da smo dinamična in v prihodnost

usmerjena družba, se v praksi izkaže, kot da so stvari postavljene na glavo. Danes najlaže prodremo s tistim, kar prevzemamo iz preteklosti, kar je že preverjeno, pa čeprav mogoče že zastarelo ali preživelo; najteže pa je dobiti podporo in prodreti z novimi idejami, ki jih ni mogoče enostavno uvrstiti v že obstoječe sheme.

Subjektivistične predstave o samoupravljanju in usmerjanju socialističnega razvoja so omejevale prostor za empirično raziskovanje dejanskega stanja. Voluntarizem se je uveljavljal z arbitrarnimi odločitvami in normativno-institucionalnimi spremembami oziroma ureditvijo, ne pa s pomočjo sociološkega in politološkega raziskovanja ter analitično zasnovanega novinarstva. Empirično sociološko raziskovanje je bilo v tem smislu odvečno in celo nadležno, saj je opozarjalo na različne omejitve pri uresničevanju poenostavljeno in idealizirano zasnovanih pogramov. Vsakršen dvom pa je bil lahko razglašen za nasprotovanje socialističnim razvojnim ciljem. Zato je značilno, da je ravno *analitično zasnovana* sociologija pogostejše prihajala v *nasprotju* z dnevno politiko kot pa normativna dejavnost, ki je povsem sledila in le konkretizirala vsakokratne prevladujoče zasnove in programe razvojnega delovanja.

Pričakovanja glede vloge sociologije so bila dostikrat zelo protislovna. Načelno naj bi bila sociologija marksistična, kritična in revolucionarna. Konkretno pa poslušna, upravljiva in konformna v odnosu do vsakokratne akcije in uradnih stališč vodilnih subjektivnih sil. Po eni strani, da je bila premalo markstistična ter je zahajala v funkcionalizem in pozitivizem ipd. Hkrati pa je bila preveč avtonomna in kritična in torej premalo funkcionalistična v odnosu do lastnega okolja. Po eni strani naj bi postavljala v ospredje interese delavskega razreda, po drugi strani pa so bili z negodovanjem sprejeti rezultati empiričnega raziskovanja, ki so odstopili od normativnega idealizma. Tako je bila sociologija pravzaprav v naprej obsojena na to, da ni mogla za vse zadovoljivo opravljati svoje vloge. S svojimi spoznanji je bodisi prihajala v spopad z danostmi v obstoječem okolju ali pa se je s pristajanjem na te danosti odrekala svoji vlogi. Za sociologa ne more biti presenetljiva ugotovitev, da so se v nekaj desetletjih v Jugoslaviji *bistveno* spremenila vrednostno-ideološka merila oziroma usmeritve. Vendar pa relativizacija, ki jo odpira takšna časovna retrospektiva, zastavlja tudi vprašanje o *moralni razsežnosti* (utemeljenosti) absolutizacije teh meril, ki so bila podlaga za ekskomunikacijo posameznih sociologov, katerih delovanje ni točno sledilo idejnopoličnim nihanjem. Ekonomska učinkovitost kot vrednota, ki je stopila v ospredje z ekonomsko reformo v šestdesetih letih, je bila skupaj z njenimi protagonisti kritično zavržena deset let kasneje, da bi se po preteku naslednjih deset let spet povrnila in še bolj nedvoumno prevzela prednostno vlogo. Medtem ko je bila *strokovna usposobljenost* še pred dobrim desetletjem ocenjena kot primer nesprejemljivih meril za kadrovanje na FSPN, so danes ta merila eno temeljnih vodil razvojnih programov na vseh ravneh. Ali to pomeni, da se merila in sodbe spreminjajo, obsodbe pa ostajajo?

Še pred dobrimi desetimi leti so bili nekateri povsem resno v dilemi: ali sploh potrebujemo sociologijo ali bi jo rajši ukinili oziroma »razselili«. Sociologija je namreč kot *enfant terrible* motila socialno harmonijo; načenjala probleme tam, kjer je bilo že z ustavo vse opredeljeno ter povzročala dvom v situacijah, ko bi bili potrebni le agitacija in mobilizacija »ljudskih množic«. Ob vem tem pa je tudi res, da so vprašanja, ki so bila prvotno označena kot protiustavna, kasneje v praksi dobila svojo legitimizacijo, le da z deset- ali dvajsetletno zamudo (npr. vprašanje o

agrarnem maksimumu je bilo zastavljeno v anketi Slovensko javno mnenje 1969; letos pa beremo o tem tudi politične izjave).

Mislim pa, da smo danes vendarle toliko napredovali, da – tako kot nikomur ne pride na misel, da bi zahteval ukinitve matematike ali fizike – tudi obstoj sociologije ne more več biti stvar poljubne presoje in voluntarizma.

Vse družboslovno in sploh znanstveno delovanje pri nas je še preveč zaprto v ozko provincialne okvire, pri čemer razkrivamo, da gre vsaj navidezno za presegnetljivo povezavo oziroma za kumulativni učinek tradicionalističnega *etnocentrizma* in državopolitičnega *ekskluzivizma*. Čeprav se sociologi vključujemo v mednarodne aktivnosti, pa vendarle to ne bi smelo biti le stvar posameznikov. Na institucionalni in državni ravni pa nimamo niti toliko spodbud in konkretnih afirmativnih programov, kolikor lahko rečemo, da so le-ti prisotni, ko gre npr. za vključevanje gospodarstva v mednarodno delitev dela in svetovno tržišče. V preteklem obdobju je šlo bolj za različno stopnjo (*ne*)*strpnosti in nadzora nad temi aktivnostmi*, kot pa za to, da bi sistematično programirali in organizirano usmerjali proces internacionalizacije. Zanesljivejše je bilo ostajati v domačih okvirih, preseganje le-teh pa je spremljalo sumničenje, če že ne tudi odkrito nasprotovanje.

Delovanje naših visokošolskih ustanov še vedno temelji na koncepciji tradicionalne avtarkične teritorialno-družbene organizacije, znotraj katere se vsebinsko, materialno in kadrovsko reproducirajo. S takšnim modelom oziroma na takšni podlagi stopamo v informacijsko dobo, ki pa predpostavlja prav nasprotno, tj. planetarne razsežnosti povezovanja in znanstvenega delovanja. Niti na republiški niti na zvezni ravni nimamo spodbud in ustreznih mehanizmov, ki bi omogočali sproščeno kroženje kadrov in idej med posameznimi univerzami tako v Jugoslaviji kot v svetu.

V ekonomski in družbeni krizi je toliko več razlogov, da se ne prepuščamo samoumevnosti razvojnih tokov in da tudi razvojnih programov in ciljev ne sprejemamo kot apriornih danosti. Sedanja krizna situacija ima v sebi tudi pozitivne elemente, ki bi vsaj potencialno lahko prispevali k večji vlogi sociologije in družboslovja. V tem smislu je družbena kriza lahko največji izziv za angažirne sociologije. Le-ta naj bi analitično poglobila razumevanje konkretnih danosti in razvojnih trendov pri soočenju z dolgoročnimi vizijami socialističnega razvoja.

Kljub vsem kritičnim pripombam in prikazanim omejitvam se zdi, da prav današnji čas odpira za sociologijo večje možnosti, kot jih je imela kadarkoli dozdaj. To je čas, ko so številni razvojni programi iz preteklega obdobja *izgubili svojo privlačnost in mobilizacijsko moč*. Pred nami pa so radikalne spremembe na podlagi nove tehnologije, ki odpirajo številne *neznanke in dileme* na poti v informacijsko dobo. Medtem ko prejšnji razvojni programi izgubljajo svoj pomen (bodisi zato, ker so bili ali zato, ker niso bili uresničeni), novih še nismo niti izoblikovali. Tako se na pragu informatizirane družbe odpira široko področje neznanega. Normativizem (normativni idealizem) postaja vse bolj nesprejemljiv. Strokovnost in znanje postopoma vse pomembnejša. Nove tehnične rešitve vse bolj očitno vključujejo družbene probleme in terjajo sodelovanje družboslovcev. Krepijo se zahteve po večji demokratizaciji (avtonomija, gibanja, pluralizem), s tem pa se aktivira tudi možnost za kritično analizo pomanjkljivosti pretekle prakse, kar je podlaga procesu učenja in usmerjanja za naprej.

Vse to nakazuje potrebe po večji vlogi sociologije v prihodnosti.